

Vardas Juozo Apučio lyrinio apsakymo pasakojimo struktūroje

Irena BALIULĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *Juozas Aputis, apsakymas, lyrinio pasakojimo struktūra, vardas.*

Lietuvių lyrinio apsakymo atsiradimas susijęs su XX a. pradžia ir Jono Biliūno apsakymais. Čia žmogaus vidinio pasaulio vaizdavimas, žmogaus ir aplinkos susidūrimas perkelti į moralinių ir estetinių vertybių plotmę, kurią atskleisti padeda lyrinio pasakojimo struktūra, autoriaus pozicija.

Lyrinio pasakojimo tradicija tęsiama ir XX a. antroje pusėje. Anot Jūratės Sprindytės, „Stipresnės lyrizmo pozicijos tada, kai nuslūgsta kolektyviniai socialiniai sąjūdžiai ir padidėja dėmesys atskiro žmogaus, individo problemoms“ (Sprindytė 1989, 17).

Šiame laikotarpyje svarbus lyrinio apsakymo kūrėjas yra Juozas Aputis. 1986 metais išeina jo apsakymų rinkinys *Gegužė ant nulūžusio beržo*, skirtas rašytojo penkiasdešimtmečiui, apdovanotas Valstybine literatūros premija. Čia randame rašytojo kūrybos panoramą nuo pat ankstyvųjų apsakymų, galime pamatyti stilistines autoriaus pasakojimo dominantes, kurios susiformavo kūrybinio kelio pradžioje ir kurios iki mūsų dienų yra savotiška rašytojo Juozo Apučio vizitė kortelė. Pasak Alberto Zalatoriaus, „imponuojantis Apučio talento bruožas – gebėjimas išreikšti universalius dalykus konkrečiu, daiktišku, kartais tiesiog etnografišku vaizdu“ (Zalatorius 1988, 181). Rašytojas Aputis vienas pirmųjų vaizduoja dvasinius vyresniosios kartos išgyvenimus, sukeltus agrarinės kaimo struktūros reformos sovietiniais metais. Jis kelia jaunosios ir senosios kartos santykių problemą per vertybinę prizmę, akcentuodamas kaimo žmogaus ir civilizacijos susidūrimo pasekmes. Svarbią vietą Apučio kūryboje, anot kritikų, užima „atminties galia, meilė, vaikystės ir jaunystės išgyvenimai, kuriuose ieškoma orientyrų, kaip gyventi pakitusiame pasaulyje“ (Mačiūnaitė 2001, 15). Rašytojo vaizdavimo objektas – kaimo žmogus, jo kasdienybė, erdvė ir laikas. O pasakojimo struktūroje svarbi vieta tenka autoriui ir jo vertinimui. Kaip tik čia ir iškyla vardo, vardažodžio funkcija. Personazų sistema, kūrinio pavadinimas, moto, pasakojimo struktūra atskleidžia svarbiausius stilistinius Apučio prozos ypatumus.

Peržiūrėję rinkinį *Gegužė ant nulūžusio beržo*, galime konstatuoti, kad dominuoja apsakymai, kurių pavadinime užfiksuotas vardas: „Tolimas Balčios kraštas“,

„Dobilė. 1954 metų naktį“, „Griškelis šienauja dvi savaites“, „Keli žodžiai apie Roką Šimelį“, „Ak, Teofili!“, „Taku į Vaciaus kiemą“, „Pasikalbėjimas su kareiviu Čiviliu“, „Lidija Skoblikova ir tėvo šypsena“, „Jeronimo kostiumas“ ir kt. Čia vardas yra savotiškas raktas į apsakymo siužetą, pažintis su veikėju. Anot tyrinėtojų, meniniame kūrinyje nėra „nekalbančių“ vardų, kiekvienas vardas ir siužeto, ir įvairiaspalvė stilistinė priemonė, o tikrinis vardas – „tai paveikslas, kuris turi savo prasmę ir funkcijas“ (K o n o n o v a 2009, 332). Vardas taip pat atlieka ir svarbią meninę funkciją, susijusią su autoriaus vertinimu. Vardas – tai „ženklas, kuris „koncentruotai“ išreiškia prasmę ir autoriaus vertinimą“ (C m i p n o v a 2009, 266). Apučio kūrinuose vardas, kaip autoriaus vertinimo priemonė, akivaizdžiai iškyla ir minėtų apsakymų pavadinimų žodžiuose: *tolimas, keli žodžiai, pasikalbėjimas, tėvo žingsniai, ak...* Tai patvirtina kitos vardo funkcijos tekste. Atsižvelgdami į tai, galėtume suskirstyti Apučio apsakymus į kaimiškuosius – siužetinius ir apmąstymo – filosofinius.

Kaimiškuosiuose apsakymuose autorius tarsi pasislepia už personažo, jo lūpomis pasakoja ir vertina. Personažų vardai, pavardės pasikartoja iš vieno apsakymo į kitą: Gvildys, Maksutis, Maksutienė, Gapšys, Gapšienė, Polionija, Rožė, Voliesius, Zigmantas, Vacius, Benediktas, Benas, Vinculis ir kt. Šioje vardų grupėje reikėtų paminėti gyvūnų vardus, nes Apučio pasakojimo struktūroje kaip tik gyvūnui dažnai tenka vertinimo funkcija. Vaizduodamas kaimo kasdienybę, autorius nuolat šalia žmogaus įvardija ir gyvūną: šunį, katę, arkli, karvę, kiaulę. Vienur – tai tiesiog kaimo erdvės ženklai, o kitur jų funkcija daug svarbesnė. Štai apsakyme „Šunelis alksnio viršūnėje“ visi veikėjai turi tik bendrinius vardus: motina, tėvas, sūnus. O kalė – Myrta. Ištikimos ir sargios kalės pakorimas, sūnaus kaltinimas tėvui – „žmogžudys“ ir autoriaus nurodytas veiksmo laikas – 1947 metai – sudėlioja pasakojimo akcentus. Tokių laiko įvardijimų yra Apučio apsakymuose ir daugiau, pvz., apsk. „Dobilė. 1954 metų naktį“, tačiau rašytojui labiau rūpi filosofinis laiko apmąstymas. Apie tai išsamiai kalbėjo Zalatorius apsakymo „Erčia, kur gaivus vanduo“ chrestomatinėje interpretacijoje (Z a l a t o r i u s 1988). Akivaizdu, kad ten, kur autorius siekia apibendrinimo, jis kalba tiesiog ženklais, įvardijimais, atsisakydamas tikrinių vardų: motina, tėvas, vyresnioji duktė, mažoji sesutė, šuniukas, erčia, autobusas, šoferis, kelias. Tokio apibendrinimo pavyzdys būtų ir citata iš apsakymo „Kai prabėgo ir vėl prabėgs trisdešimt metų“: „Viešpatie – ir žmonių veidai tokie pažįstami! Kaip čia gali būti – rodos, tik vakar su jais kalbėjaisi, vakar išsiskyrei, o šiandien nė vieno nebeprisimeni pavardės...“ (A p u t i s 1986, 103).

Apučio stiliaus ypatybė yra gausus deminutyvų vartojimas. Jie perteikia personažų mąstyseną, autoriaus pasakojimo poziciją. Tai gali būti tradicinis santykis su vaiku: štai Juozapėlis apsk. „Užmušė“: „Atgal Juozapėlis parėjo koja už kojos, kaip labai suaugęs ir labai didelis žmogus“ (Ibid.,123); autoriaus vertinimas ir apibendrinimas apsk. „Tik tik tik“: senutė, vaikiukas, žmogeliai. Šiame kontekste deminutyvų vartojimas susijęs ir su ironiška potekste, kai kalbama apie suaugusiųjų pasaulį: žmogeliai, bobelė, Vinculis, kvailutė Onutė. Yra labai nedaug apsakymų,

kai tokią autoriaus poziciją perteikia pravardės. Ryškus tokio vaizdavimo pavyzdys būtų apsakymas „Klausyk, ką sako šuo“. Personazų paveikslus, jų charakterius čia atskleidžia jiems prilipusios pravardės: Šernas – Šernynas, Mašinėlė iš Kūbos, Laputynas – Šuns balsas. Per tai atskleidžiamos personažo kalbos, charakterio ypatybės, tarsi pastebėtos aplinkinių, o užfiksuotos autoriaus. Paprastai pravardė visų pirma nusako socialinę veikėjo padėtį, bet kartu pravardė – „tai vidinė informacija apie išorę, įpročius, veiklos pobūdį“ (P e й с к а р т 2009, 122). Pravardę dažnai suformuoja veikėjo kalbiniai įpročiai.

Laiko ir erdvės ženklai yra ir kiti tikriniai vardai Apučio apsakymuose: Marazyno ažuolas, Lyduvėnų tiltas, Lietuva, Vilnius, Atauga, Prieglius, Egipto piramidės, Nilas, Syrdarja, Amudarja, Prahos tiltas, Atlantas, Soldinas, Apeninų, Skandinavijos pusiasaliai, Lidija Skoblikova, Mocartas... Tai vaizduojamos epochos, mąstymo erdvės ženklai, kurie padeda atskleisti asociacijas tarp realių vardų ir meninės tikrovės, sukurtos rašytojo. Šiandieniniam skaitytojui, pavyzdžiui, Lidijos Skoblikovos (apsk. „Lidija Skoblikova ir tėvo šypsena“) vardas mažai ką sako. Garsi Sovietų Sąjungos čiuožėja yra rašytojo kartos laiko ženklas, neatsitiktinai šis apsakymas yra skirtas tėvo atminimui.

Su tikriniais vardais ir jų funkcijomis Apučio apsakymuose susiję moto, dažnai esantys po pavadinimo ir iškart kuriantys tam tikrą stilistinę ir interpretacinę kodą. Yra keli apsakymai, turintys tekstinius moto, citatas iš liaudies dainos: pvz., „Rūta žalioj, leiski mani namopi, rūta žalioj“ – apsk. „Horizonte bėga šernai“; iš poetų Boriso Pasternako ir Liūnės Sutemos eilėraščių – apsk. „Užšalusios skulptūrų akys“, „Skraidančios obelys“. Labai dažnai – tai dvasinės erdvės, kurioje rutuliojasi veiksmas, ženklas. Apsk. „Horizonte bėga šernai“ tai atsiskleidžia per namų motyvą. Pagrindinio veikėjo Gvildžio į namus dar netraukė eiti, jis mintimis nuklydęs už apmąstymų horizonto, kur pradžių pradžios erdvė – vaikystė: „Vaikystė mus persekioja kiekvieną liūdesio ir ilgesio valandą, mes bėgame prie jos lyg prie šaltinio, tenai niekada netrūksta vandens, nes tik vaikystėje mes esame tikri dievai ir tik vaikystėje galime iškasti šulinius trokštantiems pagirdyti“ (Ibid., 356). Pasakotojo minčių eiga – nuo realios, būtinės erdvės iki dvasinės, kurioje reziumuojama, apibendrinama.

Aptariamame Apučio apsakymų rinkinyje gausu dedikacijų – Motinai, broliui Pranui, tėvo Juozo Apučio atminimui, Broniui Radzevičiui, Eugenijui Ignatavičiui. Tai vėlgi rašytojo gyvenimo, jo kūrėjų kartos, jų laiko, jų dvasinio bendrumo ženklai. Neatsitiktinai kritikas Petras Bražėnas sako: „Aputį ir Ignatavičių sieja ne tik bendrų gimtųjų vietų „vadžgirių, kalnų, eržvilkių ir viduklių“ – erdvė, bet ir kaimo tematika, tos pačios kartos patirtis, artima stilistika“ (B r a ž ė n a s 2007, 76). Šias dedikacijas galime susieti su Apučio lyrinio pasakojimo ypatybe – kultūrine atmintimi. Tai padeda sukelti skaitytojo emocinę reakciją, suvokti rašytojo vertinimo poziciją. Tokių atspirties taškų gausu ir kūrinio struktūroje. Patys ryškiausi – Jono Biliūno kūrybos asociacija apsakyme „Šūvis po Marazyno ažuolu“, Vinco Krėvės atmintis apsakyme „Kur dingo, kur dingo skerdžius?“. Pagal apsakymo pavadinimą skaitytojo atmintyje iškyla Vinco Krėvės „Skerdžius“;

parašytas XX a. I pusėje. Šitoje apysakoje atskleistos senojo Lietuvos kaimo moralinės vertybės. Apsakymas „Šūvis po Marazyno ažuolu“ tiesia atminties gijas su Jono Biliūno apsakymais „Kliudžiau“, „Brisiaus galas“.

Kultūrinė atmintis padeda rašytojui užmegzti emocinį kontaktą su skaitytoju ir parodyti, kokias moralines vertybes praranda šiuolaikinis kaimas. Šitų apsakymų siužete svarbią vietą užima gyvūnas, dažnai išreiškiantis autoriaus vertinimą, jo poziciją.

Apsakymo „Kur dingo, kur dingo skerdžius?“ monologinio pasakojimo struktūroje kuriamas dialogo įspūdis. Tai pasakotojas daro per šnekamosios leksikos („kokie velnio“, „nė velnio“), per deminutyvų vartojimą, perkeldamas pasakotojo poziciją į paukščio, tupinčio ant medžio, poziciją. Tada pasakotojo monologe tarsi atsiranda paukščio mintys ir jausmai: „<...> iš to nuskusto ploto galima gerai pasidarbavus, akylai apžiūrėjus, pargabenti plikiams į šokinę sliekų ir vabalų, kad jie nepradėtų savo muzikos, tokie rajūnai!“ (A p u t i s 1986, 124).

Tai lyrinio pasakojimo struktūros ypatybė: prieš mus ne paukščio, o pasakotojo, kuris stebi ir vertina, pozicija. Lyriniam pasakojime „pasakotojas dažniausiai esti pagrindinis autoriaus minčių reiškėjas, neslepiantis savo požiūrio į reiškinius, dažnai jį išsakantis emociniais vertinimais <...>“ (M a č i a n s k a i t ė 2001, 12–13).

Aptariamame apsakyme svarbi vieta tiek siužete, tiek pasakojimo struktūroje tenka kiaulei, kurią neša garde tarsi karste ir deda į traktoriaus priekabą, kad išvežtų į miestą. Raudona kiaulės uodega keistai asocijuojasi su „Žiguliais“, su kuriais lyginamas traktorius. Maksutis ramina kiaulę:

– Čiuke, čiuke!

Bene, iš didelės meilės: nenori žmogus, kad per daug nusidaužytų, išsierzintų, nukris kelis kilogramus, kol nuveš, o vis už tai rublis (Ibid., 125).

Lyrinio pasakojimo struktūra lemia skaitytojo užuojautą kiaulei, padeda autoriui savaip spręsti jam rūpimus moralinius etinius klausimus. Miestas yra materialinių vertybių, kurios vis didesnę vietą užima ir kaime, vieta. Šitame ir kituose Apučio apsakymuose siužeto logiką atskleisti padeda tradicinis valstiečio gyvenimo būdas, darbo ir rūpesčių ratas: kiaulė auginama mėšai, karvė duoda pieną, šuo saugo trobą, arklys padeda dirbti. Tačiau, anot Bražėno, „žmogaus ir gamtos, ypač gyvos gamtos – žvėrių, gyvulių – santykiais menas visada įprasmindavo reikšmingas humanistines idėjas“ (B r a ž ė n a s 2007, 280). Moralinių vertybių nuosmukis šioje srityje yra susijęs su civilizacijos įtaka, su pasikeitusiomis socialinėmis, demografinėmis gyvenimo sąlygomis kaime. Atskleisti šiuos rašytojui rūpimus klausimus padeda ir kultūrinė atmintis – šiuo atveju Krėvės apysaka „Skerdžius“: čia skambantis gyvenimo ir mirties prasmės motyvas virsta Apučio apsakyme į gyvenimo ir mirties beprasmybės teigimą. Viena iš priemonių tai atskleisti – praeities rašytojas, jo kūrinio pavadinimas.

Naujausioje Juozo Apučio knygoje *Džipai kelyje* (2005) jau tiesiami atminties tiltai su 1986 metų knyga. Dalis naujosios knygos apsakymų – iš rinkinio

Gegužė ant nulūžusio beržo: tai „Horizonte bėga šernai“, „Dobilė. 1954 metų naktį“. Naujųjų apsakymų kontekste šie apsakymai yra signalas atminčiai, jie tampa naujųjų apsakymų kultūrine atmintimi. Aputis taip tarsi suardo istorijos chronologiją, „kompensuodamas ją netikėtumo efektu gal ir pirmą kartą gyvenime su novelisto kūryba susitinkančiam skaitytojui ir jausmingu sugrįžimu bei atminties sužadiniu tiems, kas vienokiomis ar kitokiomis aplinkybėmis senąsias noveles bus išsaugojęs sąmonės gelmėje“ (Ibid., 170). Svarbi išlieka ta pati kaimo žmogaus ir civilizacijos problema, gal kiek labiau išsivystanti į apibendrintą žmogaus ir civilizacijos apmąstymą. Išlieka ir Apučio polinkis „vaizduoti kiek neįprastus, keistus, aplinkiniams dažnai nesuprantamus, neretai jų pašiepiamus, kažkokią neįmenamą paslaptį kaip kuprą nešiojančius žmones“ (Ibid., 287). Tai rašytojo pasakojimo struktūroje yra susiję su vardu, kuris yra ir vaizdavimo, ir vertinimo ženklas.

Taigi Apučio apsakymuose randame lyrinio pasakojimo struktūrą, kurioje vyrauja monologinis pasakojimas. Autoriaus poziciją ir jo vertinimą išreiškia pasakojimo organizavimo principai. Aputis vaizduoja kaimo žmogų ir jam būdingą aplinką, kuri yra veikiamą besikeičiančio laiko. Kaimo žmogaus ir civilizacijos susidūrimo moralinius nuostolius atskleidžia vertybių kaita, laiko opozicija. Vienas iš vaizdavimo ir vertinimo priemonių – vardas. Tai gali būti personažo (tikrinis, bendrinis vardas, pravardė) įvardijimas, gali būti laiko ar epochos ženklas (žymių žmonių vardai, garsių kūrinių, šalių pavadinimai), kuriantis tam tikrą emocinę pasakojimo intonaciją, išreiškiantis autoriaus poziciją ir apibendrintą filosofinę prasmę.

Literatūra ir šaltinis

- A p u t i s 1986 – Juozas Aputis, *Gegužė ant nulūžusio beržo*: novelių rinkinys, Vilnius: Vaga.
- B r a ž ė n a s 2007 – Petras Bražėnas, *Juozo Apučio kūryba*: monografija, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- M a č i a n s k a i t ė 2001 – Loreta Mačianskaitė, *7–9 dešimtmečio lietuvių novelė*, Vilnius: Baltos lankos.
- S p r i n d y t ė 1989 – Jūratė Sprindytė, *Lyrizmas lietuvių prozoje*, Vilnius: Vaga.
- Z a l a t o r i u s 1988 – Albertas Zalatorius, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga.
- К о н о н о в а 2009 – Наталья Кононова, «Имя человека как портрет эпохи в прозе Давида Самойлова», *Personvards kultūra: Kultūras studijas*. Zinatnisko rakstu krajums, Daugavpils: Saule.
- С м и р н о в а 2009 – Альфия Смирнова, «Значение и художественная функция антропонимов в повествовании и рассказах В. П. Астафьева *Царь рыба*», *Personvards kultūra: Kultūras studijas*. Zinatnisko rakstu krajums, Daugavpils: Saule.
- Р е й с к а р т 2009 – Марина Рейскарт, «Приёмы номинаций персонажей в романе В. Крестовского *Петербургские труппы*», *Personvards kultūra: Kultūras studijas*. Zinatnisko rakstu krajums, Daugavpils: Saule.

Irena Baliulė

Vardas Juozo Apučio lyrinio apsakymo pasakojimo struktūroje

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *Juozas Aputis, apsakymas, lyrinio pasakojimo struktūra, vardas.*

Lietuvių lyrinio apsakymo pradžia susijusi su Jono Biliūno vardu. XX a. pradžioje jis parašė apsakymus „Kliudžiau“, „Brisiaus galas“. Žmogaus ir gyvūno santykiai čia perkelti į moralinės etinės problematikos lygmenį, kurį atskleidžia lyrinio pasakojimo struktūra.

Lyrinio apsakymo tradicija pratęsiama XX a. antros pusės lietuvių literatūroje ir susijusi su Juozo Apučio, Romualdo Granausko, Sauliaus Šaltenio, Broniaus Radzevičiaus ir kt. kūryba. Šio straipsnio išsamesnės analizės objektas yra Juozo Apučio apsakymai iš rinkinio „Gegužė ant nulūžusio beržo“ (1985).

Apučio apsakymuose randame lyrinio pasakojimo struktūrą, kurioje vyrauja monologinis pasakojimas. Autoriaus poziciją ir jo vertinimą išreiškia pasakojimo organizavimo principai. Juozas Aputis vaizduoja kaimo žmogų ir jam būdingą aplinką, kuri yra veikiamas besikeičiančio laiko. Kaimo žmogaus ir civilizacijos susidūrimo moralinius nuostolius atskleidžia vertybių kaita, laiko opozicija. Vienas iš vaizdavimo ir vertinimo priemonių – vardas. Tai gali būti personažo (tikrinis, bendrinis vardas, pravardė) įvardijimas, gali būti laiko ar epochos ženklas (žymių žmonių vardai, garsių kūrinių, šalių pavadinimai), kuriantis tam tikrą emocinę pasakojimo intonaciją, išreiškiantis apibendrintą filosofinę prasmę.

Irena Baliulė

The Name in the Narrative Structure of Juozas Aputis' Lyrical Short Story

S u m m a r y

Keywords: *Juozas Aputis, a short story, the structure of a lyric narration, a name.*

The beginning of Lithuanian lyrical short story is related with the name of Jonas Biliūnas. At the beginning of the 20th c. he wrote such short stories as “Kliudžiau” (I’ve Shot It), “Brisiaus galas” (The End of the Dog Brisius). In these stories relations between the man and animal are transferred to the level of moral ethical issue which is revealed by the structure of the lyrical narration.

The tradition of lyrical narration is continued in the Lithuanian literature of the second half of the 20th century; it is related with the works of such writers as Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Saulius Šaltenis, Bronius Radzevičius, etc. The object of a more through analysis of the present article is short stories from the collection “Gegužė ant

nulūžusio beržo” (A Cuckoo on a Broken Birch) (1985) by Juozas Aputis.

In Juozas Aputis’ short stories we find the structure of lyric narration with predominance of the monologue-based narration. The author’s position and his assessment are expressed by the principles of organisation of the narration. Juozas Aputis depicts a village man, whose milieu is being impacted by the changing times. The moral damage caused by the clash between a villager and civilisation is revealed by the changes of values, the opposition of time. One of the means of depiction and assessment is the name. This can be a character’s name (a proper, a common name, a surname) as well as the sign of a period or epoch (names of outstanding people, famous pieces of art, countries) creating a particular emotional intonation of the narration, expressing a generalised philosophical meaning.

I r e n a B A L I U L Ė
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[irena.k@cr.su.lt]